

Správne pochopený umelecký preklad ako výzva pre Európu/tromf Európy

FRANÇOISE WUILMART

Collège européen des traducteurs littéraires de Seneffe
Centre européen de traduction littéraire

Françoise Wuilmart je významnou belgickou frankofónnou prekladateľkou, teoretickou a vynikajúcou didaktickou prekladu, zameranou organizátorkou prekladateľských aktivít v rámci celej Európy. Študovala na Université Libre de Bruxelles nemeckú filológiu, kde získala aj doktorát. Jej témou boli preklady Ernsta Blocha a šírenie nemeckého filozofického myslenia vo frankofónnom svete.

Françoise Wuilmart pôsobila ako profesorka na Prekladateľskom a tlmočnickom inštitúte v kombinácii nemčina – francúzština (Institut supérieur de Traducteurs et Interprètes de la Communauté française de Belgique – ISTI) na Université Libre v Bruseli, kde iniciovala a koordinovala špecializované štúdium umeleckého prekladu (DESS en traduction littéraire), ktoré existuje od roku 2000. V roku 1989 založila Európske centrum umeleckého prekladu (Centre européen de traduction littéraire – CETL), ktoré funguje ako postgraduálne štúdium pre prekladateľov umeleckej literatúry. Pôsobí ako jeho riaditeľka, aj ako riaditeľka Európskeho centra umeleckého prekladu v Seneffe (Collège européen des traducteurs littéraires de Seneffe), ktoré založila roku 1996.

Françoise Wuilmart bola menovaná za členku Správnej rady belgickej sekcie na ochranu francúzskeho jazyka (Défense de la langue française), za čestnú prezidentku ARLE (Association pour le Rayonnement des Langues européennes) – Asociácie pre šírenie európskych jazykov, za viceprezidentku AGDL de Belgique – Belgickej literárnovednej spoločnosti. Je aj členkou belgického PEN-Clubu.

Prekladá z nemčiny predovšetkým umelecké a filozofické texty, preklady publikuje v renomovaných vydavateľstvách Gallimard – Paris, Actes Sud – Arles, La Différence – Paris a Labor – Bruxelles. Je nositeľkou viacerých cien a vyznamení za preklad.

V apríli roku 2008 bola hosťom Ústavu svetovej literatúry v rámci prednáškových aktivít organizovaných so Centre Wallonie-Bruxelles a FiFUK v Bratislave. Jej prednáška, ktorej text prinášame, sa týkala postavenia umeleckých prekladateľov v Európe a prekladateľskej aktivity na pomedzí teórie a praxe.

Katarína Bednárová

Umelecký preklad sa svojou podstatou viaže na cudzojazyčný text, označovaný ako „literárny“. Položme si prvú otázku: Čo to je literárny text? Niektoré odpovede sa zhodujú v tvrdení, že ide o „dobře napísaný“ text „v starostlivo prepracovanom štýle“, no nie je to tak v pravom zmysle slova. Veď pozoruhodne napísané sú aj vedecké

texty. A nikde nenájdeime dôslednejší štýl a lexikálnu precíznosť ako v právnických textoch. Navyše, predmetom umeleckého prekladu nie je len fikcia (romány, novely, poézia, dramatické texty), ale celá rozsiahla škála humanitných vied, kde v súčasnosti pociťujeme akútny nedostatok dobrých prekladateľov, ktorých by bolo potrebné zaškoliť.

Mohli by sme problém zovšeobecniť a tvrdiť, že v podstate existujú dva typy textov: texty s cieľom objektívne informovať a ostatné texty. V prvom prípade ostáva osoba autora v úzadí, autor sám hľadá vhodnú formu neutrálneho vyjadrenia, bez stopy sentimentu, ktorý by v ňom mohol opisovaný predmet alebo fenomén vzbudiť. V textoch, akými sú vedecká správa, návod na použitie, právnický text a podobne, by akýkoľvek zásah redaktora, hoci aj „medzi riadkami“, jeho názor či akýkoľvek súvis opisovaného predmetu s autorom boli nevhodné a vytvorili by prekážku dôveryhodnosti správy.

V druhej kategórii textov, tzv. „literárnych“, sa autor snaží sprostredkovať svoj pohľad na to, čo opisuje, ide o jeho „víziu sveta“. Takýto individualizovaný, farebný, „egocentrický“ pohľad dodáva textu vlastnú tonalitu. Literárny text má teda istý „hlas“. Od normatívneho jazyka sa dobrovoľne odchyľuje. Mimochodom, samotnú povahu textu (literárneho alebo iného) vytvára jeho textúra. Všetky nitky, navzájom posplietané do textového plátna, vytvárajú intímnu nadväznosť, ktorú by mal prekladateľ zachytiť a vo svojom materinskom jazyku znovu vytvoriť. Mnohé preklady môžu byť „zlé“ už z jednoduchej príčiny – prekladateľ nešiel po stope vedúcej nite, tiahnucej sa textom od prvého slova až po posledné, prechádzajúcej štyrmi hlavnými úsekmi.

V prvom rade cez **gramatické konektory**. Tieto slovička odkazujú na predchádzajúcu vetu a predznamenávajú vetu nasledujúcu, pričom medzi nimi vytvárajú logický súvis. Konektory môžu byť aj implicitné. Ak prekladateľ logické prostriedky viazanosti textu obchádza alebo ich zle interpretuje, vytvorí text, ktorý nemá hlavu ani päťu. Druhým „spojivom“ textu je **zdôraznenie** jedného zjavného odkazu v každej vete, zatiaľ čo všetko ostatné sa stáva len formálnym dôsledkom. Prehliadnutie dôrazu alebo jeho presun na iné miesto rukou prekladateľa môže v celkovej logike textu viesť k nonsensom. Tretím spojivom je **sémantické pole**: táto sieť navzájom komunikujúcich termínov vytvára celkový „efekt“, ako napríklad v posvätných textoch, alebo naopak, v registri poklesnutých žánrov. A práve tu vstupuje do hry „konotácia“, ktorú je pri prechode z jedného jazyka do druhého častokrát ťažké zachovať. Konotované slovo má veľkú váhu, pretože v istom zmysle z vôle autora svieti a vytvára presný efekt. Poslednými dôležitými expedientmi literárneho textu sú napokon **textový rytmus, melódia a hudba**. Prerušovaný rytmus, syntaktické pizzicato budú evokovať neporiadok a melódia natiahnutá do dĺžky navodí dojem malátnosti...

Je nám teda jasné, že kľúčovým konceptom literárneho textu je **účinnok**. Účinnok vytvorený vo východiskovom texte by mal prekladateľ čo najvernejšie preniesť do svojho jazyka. Táto práca ho nevyhnutne postaví tvárou v tvár dvom typom prekážok: kultúre východiskového jazyka a svojmu vlastnému jazyku. Panuje všeobecný názor, že preklad je do istej miery neverný, deformovaný produkt (*traduttore tradi-*

tore). Bolo by však nespravodlivé označiť prekladateľa za zradcu, pretože slovo zradiť (tradire) znamená zradiť dobrovoľne a vedome. Prekladateľovo zrádzanie je naproti tomu zrádzaním násilným, je mu nanútené, frustruje ho, lebo jeho prvoradým cieľom je v rekonštrukcii originálu zachovať vernosť. Samozrejme, existujú nekompetentní prekladatelia, ktorí zrádzajú z nedostatku zručnosti vo svojom remesle. Tých vylúčme a hovorme len o prekladateľoch odborníkoch. Prečo sú nútení zrádzať? Nástrojom autora je jeho jazyk, ktorý ovláda a modeluje, aby vytvoril literárnu formu (preložiť literárny text znamená predovšetkým preložiť istú formu). Jazyk je však absolútne, až do posledného vlákna, presiaknutý čistou, vypreparovanou kultúrou s jej minulosťou, prítomnosťou a nespočítanými mimojazykovými odkazmi. Vezmime si ako príklad anglický jazyk, ktorého časovanie je nesmierne zložité, korešponduje s výrazným a presným významom času a trvania. Nemecký jazyk, naopak, využíva slovesné časy relatívne chudobne. Jeho bohatstvo je inde. Ako preniesť časové odtienky jedného jazyka do druhého, ak ten druhý nedisponuje adekvátnymi nástrojmi? Skrátka, jednoducho povedané: jazyk takisto reflektuje istú víziu sveta, života, smrti, času i priestoru. Márna a bezvýsledná by bola akákoľvek snaha prenášať túto víziu sveta do jazyka, ktorého spôsob nazerania na veci je úplne odlišný. Podobné uchopenie jazyka by sme mohli ilustrovať na procese myslenia a spôsobe vyjadrenia. Pomôžem si pritom svojím obľúbeným konkrétnym obrazom – symbolom: reprodukciou mramorovej sochy do iného materiálu, povedzme do dreva. Sochár, ktorý sa pomocou dláta snaží reprodukovat sochu do dreva, naráža na rovnaký problém ako prekladateľ. Drevo (ekvivalent cieľového jazyka) sa od mramoru (východiskového jazyka) veľmi líši: vytvára iný dojem, má inú vôňu, prebúdza odlišné vnemy. Sochár si je od začiatku vedomý, že jeho reprodukovaná socha navodí úplne iné dojmy, hoci už len svojou nesmiernou krehkosťou. Zatiaľ čo sa snaží zachovať napríklad kontúru ramena pôvodnej figúry, drevné tkanivo sa mu vysmeje, a sochár mu musí dať za pravdu; ak bude naďalej verne kopírovať model, drevo sa mu rozpadne. A tak je nútený prispôbiť sa drevenému tkanivu a vybrať inú formu ramena, napriek svojej dobrej vôli a veľkému úsiliu verne sa pridržiavať originálu. V konečnom dôsledku bude socha z dreva celkom iná ako jej pôvodný mramorový náprotivok.

Prekladateľ je teda nesporne spisovateľom. Od autora par excellence ho samozrejme zásadne odlišuje prepísaný text, pretože „nevychádza priamo z neho“. Prekladateľ vety nečerpá z vlastného zásobníka imaginácie, ani z vlastnej prežitej skúsenosti, ani z hĺbok vlastného ega. A napriek tomu je jeho remeselnícka práca rovnaká ako práca autora – je to práca písania. K úspešnej rekonštrukcii východiskového textu, podľa mňa, prispieva jedna veľmi dôležitá, dokonca nevyhnutná zložka, **em-patia**, ktorá nepredpokladá ani tak myšlienkovú či skúsenostnú príbuznosť, ako skôr oveľa subtilnejšiu podobnosť v prístupe k veciam, k svetu a k pôvodnej štruktúrovanosti jazyka. Či je možné, aby hudobník hral s rovnakým oduševnením Chopina aj Bacha?

Znamená to, že ak chceme urobiť dobrý alebo „lepší“ preklad, mali by sme sa stretnúť s autorom textu? Vylúčme hneď tento bežný omyl, veď predmetom nášho prekladu nie je „muž“ ani „žena“, ale text. Medzi dokonalým textom a osobou, ktorá ho vytvorila, môže byť obrovská priepasť. Autor si v texte vymyslí istý svet,

istú atmosféru, ktoré majú sotva niečo spoločné s tým, čo prežíva v bežnom živote. Skôr naopak: napísaný text býva často reakciou autora na vlastnú osobnosť a jeho prežitú skúsenosť. Čím by poslúžilo prekladateľovi alebo prekladu stretnutie s autorom? A určite mu nikdy nekladte otázku: „Čo presne ste v tejto pasáži chceli povedať?“ pretože vám neodpovie formou a spôsobom, o ktorý ho žiadate; umelcovou formou a spôsobom vyjadrenia je jeho báseň, film či obraz... Ale pokračujme, pretože autor nielen píše, ale on sám „je napísaný“. Napísaný svojim podvedomím, skrytými tunelmi prežitého, matnými spomienkami, svojou „interkulturalitou“. Textom putujú zástupy elementov, emócií a informácií, ktorých si autor nemusí byť vždy vedomý. Pokiaľ by svoj štýl a spôsob písania dokonale ovládal, nie je ideálnym čitateľom vlastného textu. Tu je úlohou prekladateľa čítať do hĺbky a citlivo vnímať polysémiu, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou každého dobrého autorovho textu a ktorá sa často samotnému autorovi vymyká z rúk. Najtvrdším orieškom pri preklade bude práve problém, ako polysémiu preniesť do prekladu, a to z už uvedených dôvodov.

Vráťme sa však k otázke nevyhnutnosti stretnutia prekladateľa s autorom: áno, stretnutie by mohlo byť zaujímavé v prípade tzv. kultúrnych alebo individuálnych „reálií“, odkazov. Odhliadnuc od toho, nevyhnutným predpokladom prekladateľa je schopnosť čítať. Prekladateľ ostáva teda sám, nezvratne sám voči dvojnásobnej monumentálnej úlohe: urobiť kompletnú exegézu textu a následne jeho vernú reprodukciu na inom materiáli. A len bravúrny čitateľ dokáže odkryť dielo vlastnou imagináciou. Avšak aj tu sa vynára veľké úskalie: čítanie je v zásade zmyslovým uchopením textu osobnosťou, poznačenou prostredím, dobou, v ktorej žije, dokonca aj vekom. Vo chvíli, keď kniha opúšťa stôl autora, aby sa dostala na zelenú lúku k davom čitateľov, navždy mení svoju podobu. Každé čítanie v sebe snúbi „otvorený“ odkaz s jedinečným dekódovaním toho či onoho čitateľa. Ideálny prekladateľ by mal byť schopný rekonštruovať všetky možné spôsoby čítania. Ak je teda prekladateľ spisovateľom, aj keď „spisovateľom pišucim nanovo“, musí nevyhnutne zabudnúť na vlastný štýl a vystríhať sa pasce „aklimatizovania“ textu v cieľovej kultúre. Walter Benjamin dokázal, že dobrý preklad je „transparentný“ – pomedzi riadky necháva čitateľnou „zvláštnosť východiskového textu“. Čiže francúzština prekladaného textu by nemala byť „dobře povymetanou“ francúzštinou, očistenou od každej subtilnej literárnej smietky východiskového textu. Nemala by byť touto „nevernou krásavicou“, o ktorej hovoril Georges Mounin a ktorou stále tak často býva.

Aký je súčasný štatút umeleckých prekladateľov v Európe? Môžem vám dať len krátku a zovšeobecňujúcu odpoveď. Povedzme, že zhruba za posledných dvadsať rokov sa situácia v niektorých krajinách výrazne zlepšila, ale v iných sa tento pokrok len túžobne očakáva. V mnohých „privilegovaných“ regiónoch západnej Európy má prekladateľ absolútny právny štatút autora. Vydavateľovi odovzdáva „svoj vlastný“ text, a tým preberá aj autorské práva na text prekladu. Autorské práva sa vyplácajú všeobecne vo forme splátok (prvýkrát pri podpise zmluvy, druhýkrát pri oficiálnom spustení tlače). Pokiaľ ide o výšku odmeny, tá sa enormne líši v každej krajine, ale asociácie umeleckých prekladateľov (v súčasnosti ich je približne dvadsaťpäť) aktívne bojujú o uznanie tohto náročného povolania a chcú ho sprofesionalizovať. Dnes je už len málo vydavateľov, ktorí by vynechali meno prekladateľa na obálke knihy. Každod-

ročne sa v jednom z dvadsiatich piatich členských štátov schádza nadnárodná asociácia – Európska rada asociácií umeleckých prekladateľov (Conseil européen des associations des traducteurs littéraires – CEATL) s cieľom zhodnotiť štatút prekladateľov a zároveň sa snaží (najčastejšie otvorenými listami alebo stretnutiami so zodpovednými) zlepšiť ich situáciu a uznať nesmiernu náročnosť ich práce, neraz nedostatočne ocenenej. Jedným z cieľov týchto stretnutí je aj dosiahnuť uznanie dôležitosti dominantnej úlohy prekladateľov v interkultúrnom dialógu, v kolobehu prenosu myšlienok, v približovaní sa rôznych mentalít: to sú proklamované kľúčové slová európskych nariadení. Či nevyhlásil Umberto Eco, že jazykom Európy je preklad?

Samozrejme, o „profesionalizme“ a „uznaní“ nemôže byť ani reči, ak prekladateľ nezodpovedá požiadavke kvality zo strany vydavateľa i trhu. Pulty sa neprestávajú hemžiť veľkým množstvom „zlých“ prekladov a zlý preklad vám môže znetvoriť predstavu nielen o autorovi, ale aj o celej kultúre. Príliš dlho bol prístup k povolaniu prekladateľa dopriaty iba zopár šťastlivcom a vydavateľa si svoju prácu vykonávali zle: nadväzovali spoluprácu s prekladateľmi bez toho, aby ich najskôr „otestovali“, a tiež z jednoduchého dôvodu, ktorým je minimálny honorár. Najlepší spôsob, ako lacno predať celé povolanie... Ja osobne som sa učila sama a na mieste, metódou pokusu a omylu. Bola by som rada prešla školením, ktoré by skrátilo čas môjho dlhého učenia. Z tohto dôvodu som v Bruseli založila pred pätnástimi rokmi Európske centrum umeleckého prekladu (Centre européen de traduction littéraire – CETL). Je to v zásade centrum postgraduálneho vzdelávania založené predovšetkým na praxi v danom odbore. Silnou stránkou študijného cyklu sú semináre a prekladateľské ateliéry pod vedením najvýznamnejších súčasných umeleckých prekladateľov. Ďalej je to živý kolobeh vzájomnej komunikácie s profesionálnym svetom umeleckého prekladu a vydavateľstvom. Vybratí riaditelia a vydavateľa tvoria skúšobnú komisiu, ktorá posudzuje dizertačnú prácu na konci štúdia. CETL je teda prameňom, odkiaľ môžu vydavateľa a kultúrne inštitúcie čerpať už rozvinuté talenty, vycizelované majstrami spisovateľského remesla. Cyklus je rozvrhnutý do dvoch rokov, trvá vždy od januára do decembra a tvorivé dielne sa konajú výlučne v sobotu, čo dovoľuje prísť a vzdelávať sa tam ľuďom aktívnym vo svojej profesii bez ohľadu na vek. Možné sú všetky lingvistické kombinácie, pokiaľ o školenie požiadali aspoň siedmi kandidáti. Okrem toho na viacerých európskych univerzitách je možné získať diplom z oblasti umeleckého prekladu – DESS (diplom o úspešnom absolvovaní špecializovaného vysokoškolského štúdia). Podmienky prijatia bývajú zväčša regulované konkurzom a východiskových jazykov je málo. Pritom prax značne zaostáva za uprednostňovanými teoretickými prednáškami: univerzitná pôda si ešte stále mylí umelecký preklad s aplikovanou lingvistikou alebo jednoducho so školským „prekladom“.

Napokon a na záver: na zabezpečenie tých najlepších platových podmienok pre umeleckých prekladateľov sa už spravil veľký krok vpred. Asi pred tridsiatimi rokmi bolo v nemeckom meste Straelen založené prvé Európske centrum umeleckého prekladu. Pri zrode myšlienky o jeho založení stál Elmar Tophoven, nemecký prekladateľ diel Nathalie Sarrautovej a Samuela Becketta. Odvtedy Straelen neostal osamoteným pokusom a dnes si delí úlohu hostiteľa dvanásť takýchto centier v celej Európe. Dokonca medzi sebou vytvorili sieť (RECIT). Belgické centrum v Seneffe prijíma pravidelne desiatky profesionálnych prekladateľov, o ktorých sa stará Francúzske spo-

čnosť v Belgicku. Takto majú prekladatelia na mieste, ktoré bezpochyby možno označiť za idylické, na zámku v Seneffe, jedinečnú šancu pokojne pracovať, majú voľný prístup k bohatej knižnici s pôvodnou, po francúzsky písanou belgickou literatúrou, nevynímajúc potrebnú sekundárnu literatúru. Napokon sa tu môžu stretnúť s prekladateľmi rovnakého autora alebo s odborníkmi na prekladaný žáner, ba dokonca so samotným autorom. Ako príklad uvediem stretnutie belgického autora Jean-Philippe Toussainta, držiteľa Prix Médicis, s desiatkou prekladateľov a ich spoločnú prácu na nominovanej knihe *Fuir* (Únik). Prekladateľské centrá vytvorili spoločnú webovú stránku, na ktorej si možno pozrieť špecifiká každej z týchto domovských škôl: <http://bon-a-tirer.com/RECIT>.

Prekladateľské centrum v Seneffe riadim už dlhé roky a vždy ma uchvacovalo, že v umelo vytvorenom prostredí viac-menej nanúteného spoluzitia predstaviteľov takých rozmanitých kultúr sa v priebehu niekoľkých týždňov otvára reálny dialóg medzi kultúrami a po celý čas úspešne funguje. Prekladateľ umeleckého textu je spomedzi všetkých umelcov jednoznačne najtolerantnejší: vari sa nemusí neustále otvárať blížnemu, aby mu porozumel do takej miery, že začne rozprávať namiesto neho? Rada by som preto uzavrela túto úvahu tvrdením, že práve na spomínaných školách umeleckého prekladu sa formuje skutočná kvalitná Európa, v ktorej si každá kultúra zachováva svoje špecifiká a nuansy, pričom ostatné kultúry rešpektuje a prijíma ich inteligentne a s ochotou.

Preložila Tatiana Paholíkova

LA TRADUCTION LITTÉRAIRE BIEN COMPRISE : UN ATOUT POUR L'EUROPE

Traduction. Théorie. Pratique. Belgique. Traduction en Europe. Travail du traducteur. Effet. Polysémie. Rythme du texte. Langue-source. Langue de destination. Formation des traducteurs. Écoles de traduction. Interculturalité. Respect de l'altérité.

Françoise Wuilmart, traductrice belge francophone reconnue, théoricienne et remarquable spécialiste de didactique, organisatrice ardente d'activités en lien avec la traduction dans toute l'Europe, est venue à l'Institut de la littérature étrangère de Bratislava présenter une conférence au cours de laquelle elle a parlé de la situation des traducteurs littéraires en Europe et de l'activité littéraire, à mi-chemin entre la théorie et la pratique. Elle comprend le travail de traduction littéraire comme une activité littéraire créatrice et a abordé dans son cours la différence entre les textes littéraires et non-littéraires. Pendant le processus de traduction, il est nécessaire de prendre en compte quatre éléments lors de la naissance du texte littéraire: les connecteurs grammaticaux, l'accentuation, les champs sémantiques et le rythme du texte, sa mélodie et sa musique. Le concept – clé du texte littéraire – est également *l'effet* créé par les éléments que l'on vient de rappeler. L'effet créé dans le texte – source doit être retranscrit par le traducteur le plus fidèlement possible dans sa langue. Ce travail le met inévitablement devant deux types de problèmes: la culture de la langue- source et la langue de destination. Pour une reconstruction fructueuse du texte-source, il faut être capable d'après l'auteure de ressentir de l'empathie, ce qui ne suppose cependant pas une familiarité d'idées ou d'expérience, mais plutôt une ressemblance bien plus subtile dans l'approche des choses, du monde et de la

structure de la langue, sans parler du problème de la polysémie et de l'interculturalité. L'auteur nous parle ensuite de la lecture du texte comme d'une compréhension par les sens: chaque lecture marie en elle-même un message « ouvert » avec un décodage unique fait par chaque lecteur. Le traducteur idéal devrait être capable de reconstruire toutes les possibilités de lecture. Il faut relier à l'expression de traducteur idéal le besoin de formation et d'éducation des traducteurs littéraires. La condition sine qua non pour une construction de l'Europe dans laquelle chaque culture conserverait ses traits spécifiques, ses nuances et accepterait les autres cultures intelligemment et avec bonne volonté, et ce, en les respectant, est une formation de qualité des traducteurs dans les écoles de traduction reconnues.

Françoise Wuilmart
Collège européen des traducteurs littéraires de Seneffe
Centre européen de traduction littéraire
29, Tuinbouwlaan
1700 Dilbeek, Belgique
ctls@skynet.be